

MANŽELSTVÍ PŘED SVĚTSKÝM ÚŘADEM V PŘEDREVOLUČNÍ FRANCII

Irena Malinowska-Kwiatkowska

1. Monarchův vzrůstající zájem o manželskou instituci. – 2. Forma uzavírání manželství ve Francii před nařízením z Blois (1579) – 3. Ustanovení obsažená v tomto nařízení. – 4. Notářova role při uzavírání manželství. – 5. Role královského soudce a jiných světských úředníků při uzavírání manželství. – 6. Závěrečné poznámky.

Počátek občanského manželství ve Francii bývá zpravidla spojován se zákonodárstvím Revoluce, zejména se zákonem ze září 1792.¹ Několik historiků spatřuje jeho vznik v dřívějším ediktu Ludvíka XVI. z roku 1787. Od té doby mohli nekatolíci ve Francii podle tohoto zákona uzavírat sňatky buď před katolickým farářem nebo před královským soudcem.²

Nicméně však z obsahu monarchových zákonů a deklarací, jakož i z usnesení královské rady lze usuzovat, že zárodečné formy světského manželství byly uplatňovány již mnohem dříve. Mám na mysli manželství uzavíraná před notářem nebo před městským či královským úředníkem.

Dříve než přistoupíme k pramenné analýze tohoto jevu, musíme předeslat, že se v našich úvahách v podstatě omezíme na údaje, které nám poskytuje zákonodárství předrevoluční Francie. Kdybychom měli přihlédnout k celému bohatství teologických a právních doktrín týkajících se manželství v této epoše, vyžadovalo by to speciálního a rozsáhlého studia. Spokojíme se tedy s tím, že připomeneme jen ty nejzávažnější pojmy a koncepce tehdejší doktríny, jež měly ve Francii rozhodující vliv na obsah královských zákonů i na právní praxi.

Francouzský král, jakkoli silně byl poután ke katolickému náboženství a přestože v jeho zemi po staletí vládl zvyk, že manželské záležitosti reguluje kanonické právo, začal od 16. století do těchto záležitostí zasahovat svým zákonodárstvím. V jeho ediktech a nařízeních se od druhé poloviny 16. století objevují normy, které stanoví ještě dodatečné požadavky na platnost manželství, jež kanonické právo neznalo,³ nebo ještě dříve předpisy o povinnosti vést registraci manželství.¹⁴

Intervence královského zákonodárství do oblastí po staletí vyhraněné kanonickému právu některé právníky znepokojovala. Začala vznášet pochybnosti, zda králi vůbec přísluší právo vydávat zákony (*ius statuendi*) ve věcech manželství.⁵ I když část učených právníků zaujala ke králi a jeho právu v uvedených záležitostech negativní stanovisko, absolutní vládce jednal, aniž by na tuto kritiku bral zřetel, a jeho nařízení týkající se manželství byla faktem.⁶

Řada francouzských právníků se snažila uvést v soulad principy katolického náboženství a církevního práva se zájmem krále (*regalisté*). Tito právníci vycházeli sice ze středověké nauky a svátosti manželské, v manželství však viděli nejen svátost podléhající církevní jurisdikci, ale také smlouvu týkající je rodiny čili "státního

pořádku", nad nímž bděl král.⁷ O tuto koncepci se monarcha opíral, když vyhlašoval zákony týkající se manželství, zejména pak své známé nařízení z Blois (r. 1579).

Od okamžiku vydání tohoto zákona král počíná pokládat manželství za předmět státního zájmu, který bude stát podrobovat stále přísnější kontrole. Král se pohoršuje nad tím, že se manželství považuje za občanskou smlouvu (srov. deklaraci Ludvíka XIV. z r. 1697), ale dokonce i knězem požehnané manželství začíná ve stále větší míře podléhat královským zákonům a královským soudům. Manželství počíná být traktováno jako instituce náležející k "státnímu pořádku". Proto také Jindřich III. – nehledě na nedávno předtím vyhlášená rozhodnutí Tridentského koncilu (z r. 1563) – určuje pro své poddané v nařízení z Blois (1579) na vlastní odpovědnost, jakou formu má mít uzavírání manželství.

Ve středověku se manželství pokládalo za náboženský akt, a koncily od 12. do 16. století přikazovaly je veřejně a slavnostně uzavírat "v kostelech" nebo "před tváří církve" (*in ecclesiis, ante faciem Ecclesiae*). Církevní úřady však uznávaly až do Tridentského koncilu platnost tajných manželství (*matrimonia clandestina*), protože pro platnost manželství podle církevního učení stačil "consensus" ženicha a nevěsty. Tento souhlas (*consensus*) bylo možno vyjádřit dvojím způsobem: "per verba de presenti" nebo "per verba de futuro". "Verba de presenti" znamenala uzavření manželství, tj. vznik nerozlučitelného svazku spojujícího muže a ženu (*sponsalia de presenti*). Naproti tomu prohlášení "per verba de futuro" bylo zásnubami, tj. příslibem, že manželství bude uzavřeno v budoucnosti (*sponsalia de futuro*). K naplnění dohody docházelo buď jednoduchým vyjádřením nového *consensu* (tentokrát "de presenti") nebo faktickým zahájením společného soužití.⁸ Každá z obou stran měla právo požadovat slavnostní doplnění manželství v kostele. Tato pravidla byla ve Francii zachována do vydání nařízení z Blois (1579).

Před Tridentským koncilem nepodléhalo manželství žádné závazné formě. Církevní požehnání – třebaže bylo pro svědomí katolíků – nebylo rozhodujícím momentem při posuzování platnosti manželství pro světské soudce, ba dokonce ani ne pro církevní soudce. Manželství bylo právoplatně uzavřeno *solo consensu*. Kněžské požehnání nebylo nezbytné ani pro existenci svátosti.⁹

Osoby, které neuzavíraly manželství v kostele a kterým se nedostávalo kněžského požehnání, měly obtíže při prokazování existence svého svazku. Jestliže si chtěly opatřit patřičný důkaz, obracely se na notáře, který si od obou vyžádal prohlášení o vůli uzavřít manželství (*per verba de presenti*) a potvrdil to v dokumentu. Jiným důkazem mohli být svědkové a konečně i zápis manželství ve speciální církevní registraturní knize.

Tridentský koncil v r. 1563 zreformoval dosavadní zvyky při uzavírání manželství mezi katolíky. V rozhodnutí o reformě manželství¹⁰ bylo stanoveno, že platná budou jen ta manželství, která byla uzavřena veřejně v přítomnosti patřičného kněze a tří, svědků, po předchozích trojnásobných ohláškách. Toto koncilní rozhodnutí nenabýlo ve Francii závazné právní moci, jakkoli se o to papežská kurie a duchovenstvo snažily, poněvadž podle názoru francouzských právníků narušovalo monarchovo suverénní právo (za takové právo se pokládalo i rozhodování o platnosti smluv, počínaje v to i smlouvy manželské, jež byly uzavírány mezi královskými poddanými.¹¹ Teprve

nařízení z Blois v květnu roku 1579 byly ve Francii zavedeny předpisy, jimiž se mělo řídit uzavírání manželství. Tyto předpisy byly téměř identické s formou tridentskou.

Jindřich III. v tomto zákonu stanovil, že jeho poddaní nemohou uzavřít platné manželství bez trojnásobných ohlášek vyhlašovaných v kostele ve svátečních dnech (čl. 40). Manželství mělo být uzavíráno veřejně, v přítomnosti čtyř důvěryhodných svědků a zaneseno do registrurní knihy. Farář, případně vikář byl povinen prozkoumat způsobilost snoubenců a ověřit, zda jim byl udělen souhlas rodičů, případně nejbližších příbuzných ("plus proches parents", čl. 43).¹²

O tom však, do jaké míry francouzské soudy dodržovaly loajalitu vůči králi a uzavíraly oči před tridentskými rozhodnutími, dokud král nevyjádřil souhlas, aby tato rozhodnutí byla uplatňována ve Francii, svědčí např. výnos z 11. prosince 1576, jímž se ještě uznávala platnost tajného manželství, třebaže takovéto manželství bylo Tridentským koncilem zakázáno.¹³ Nové principy, jež byly koncilem přijaty (např. zákaz tajných manželství), byly ve Francii zavedeny teprve královským nařízením z Blois.

Přestože v tomto nařízení byla ustanovena forma uzavírání manželství, nacházíme v daném zákonu i zmínku, která svědčí ještě o další praktice při uzavírání manželství. V článku 44 král zakazuje notářům vyhotovovat protokol o slibu manželství a přijímat prohlášení o uzavření manželství: "Défendons ... a tous notaires ... de passer ou recevoir aucunes promesses de mariage par paroles de présent."¹⁴

Tento článek byl ještě několikrát opakován v 17. století, ať již v královských listinách (ediktech, deklaracích), nebo v rozhodnutích královské rady. V deklaraci z roku 1639¹⁵ se Ludvík XIII. zmiňoval o závazné platnosti zákona z Blois (čl. 1); znovu se k tomu vrátil v ediktu z března 1697. V "Arrêt de reglement" z 5.9.1650 bylo notářům opětovně zakázáno vydávat doklady o uzavření manželství¹⁶ a v rozhodnutí královské rady z 20.12.1688 byl tento zákaz (cit. lit.) zopakován ještě jednou.

Po více než sto letech od vydání nařízení z Blois, v roce 1697, uznal král za nutné znovu odsoudit notářskou formu manželství. V deklaraci z 15. června 1697 vydané ve Versailles Ludvík XIV. opět doporučuje uplatňovat formu manželství podle nařízení z Blois. V úvodu konstatuje, že i když uplynula dlouhá doba od okamžiku, kdy byl tento zákon vydán, šíří se ve Francii zlovyk obcházet královské předpisy o tom, jaká má být forma manželství: "V některých diecézích ... značný počet osob ... žije jakoby ve skutečném manželství...", třebaže takové manželství je uzavřeno "ne před příslušným farářem", nýbrž jen "před notářem". Tyto osoby "si představují, že listiny, které se jim notáři opovážili drze vystavit, potvrzující tak jejich souhlas (tj. s manželstvím), jim mohly udělit milost manželské svátosti a nahradit kněžské požehnání, kterého církev tak zbožně dbala od prvních století své existence".¹⁷ Těmito slovy král odsoudil manželství uzavíraná ve formě notářského protokolu, avšak zároveň jimi potvrdil, že takováto manželství byla ve Francii faktem a že ani nařízení z Blois, ani následující zákony (edikt Ludvíka XIV. z března 1697) nebo rozhodnutí královské rady (arrêts) "nebyly s to úplně překonat tento nepořádek". Král přitom s lítostí konstatuje, že podobná praxe "vede k redukci svátosti manželské ... jak tomu bylo u pohanů ... v prostou občanskou smlouvu".¹⁸ Ludvík XIV. se případně rozhoduje bojovat proti tomuto jevu a přikazuje přísně dodržovat nařízení z března 1697¹⁹ a zároveň zavádí sankce proti osobám, které uzavírají "domnělá manželství" (les prétendus

mariages). Byly přitom odlišeny dvě kategorie osob: jednak těch osob, které uzavřely manželství před duchovním, ale nikoli před svým farářem (*pardevant des pretres, autres que les propres curés des contractans, sans avoir obtenu les dispenses nécessaires*) a jednak těch osob, které se považují za manžele a žijí spolu z účinku listin (tj. notářských listin). První skupině osob dává král ještě možnost "rehabilitace" jejich svazku, a to po odpykání pokání, které jim uloží církevní úřady a po určité době *separace*. Rehabilitace měla spočívat v uzavření církevního sňatku "*dans les formes prescrites par les saints canons et par nos ordonnances*".²⁰

Pro druhou kategorii osob, tj. pro osoby uzavírající manželství před notářem, neměl král žádné pochopení. Jejich manželství nazýval "svazky osob, jež se za manžele (jen – pozn. aut.) považují". Tyto svazky "nemohly být základem závazného společenství ani práva na věno"..., "nemohly mít žádné občanskoprávní důsledky pro osoby takto spojené". Jejich děti měly být zbaveny každého dědictví jak v linii přímé, tak i v linii nepřímé.²¹ Královští soudci nesměli pod hrozbou ztráty svého místa "žádat od notářů, aby vyhotovovali takového protokoly". Stejně tak král zakázal i všem notářům, aby "podobně listiny pod jakoukoli záminkou expedovali". Nedbání tohoto zákazu sankcionoval ztrátou postavení a zbavením možnosti získat kdy jakékoli místo v justiční sféře.²² Král v této deklaraci nenazývá děti pocházející z takovýchto svazků dětmi nemanželskými, jen výrazně stanoví, že tyto děti jsou zbaveny všech dědických práv. Vzhledem k tomu však, že tyto svazky nazýval "*les prétendus mariages*", je problematické, zda děti, které z nich pocházely, měly práva dětí manželských a zda mohly nosit jméno svého otce.²³ Nicméně podobné svazky byly uzavírány, o čemž svědčí soudní praxe.²⁴

Manželství, která byla uzavírána před notářem, náležela k tzv. domnělým manželstvím (*les mariages présumés*), která byla potírána nejen zákonodárstvím, ale i soudní praxí. Taková manželství spočívala ve faktickém svazku dvou lidí majících záměr žít jako v manželství, aniž by však učinili zadost formálním požadavkům francouzského práva. Patřila k nim např. manželství bez ohlášek nebo bez rodičovského souhlasu.²⁵

Situace, do níž se dostávaly osoby setrvávající ve svazku církví neposvěceném, nebyla vzhledem ke královským sankcím nikterak lehká. Nabízí se tedy otázka, jakou cenu, přednost či význam mohl mít takový svazek, a čemu měl sloužit? Bylo by velmi zajímavé zjistit, zda praktikování notářské formy manželství bylo speciálně spjata s nějakou sociální skupinou či s nějakými společenskými kruhy, s jistým sociálním prostředím. Analýza praxe královských soudů v manželských záležitostech ukazuje, že do konfliktu s právem se nejčastěji dostávaly osoby ze zámožných rodin nebo z aristokracie.²⁶

Část francouzské společnosti byla tehdy pevně spjata s katolickým náboženstvím. Jestliže někdo opomíjel církevní formu manželství a uchýloval se k formě notářské, jakkoli tato forma navazovala na praxi ve Francii již dávno zavedenou, muselo ho k tomu vést nějaké mimořádné závažné ohledy. Pro katolíky mohlo být manželství uzavřené před notářem únikem před přísnými požadavky královských nařízení, především před požadavkem, že s manželstvím musí souhlasit rodiče a příbuzní. Podobný souhlas nebylo snadné získat, jestliže šlo o manželství s osobou nerovného stavu nebo nerovného majetku. Chtěli-li se mladí lidé osvobodit od rodinné kontroly

a všemoci, a uzavřít manželství bez rodičovského souhlasu, ba dokonce proti vůli rodičů, uchýlovali se do jiné farnosti, aniž by se přitom ohlíželi na přísné tresty. Tam se obraceli na jiného kněze a svého kompetentního faráře tak obcházeli. Takto zjednodušeného ceremoniálu se často účastnil i notář,²⁷ někdy opět stačila přítomnost pouhého notáře. Tento způsob úniku z rodinné nadvlády neměl za následek trestní sankce.²⁸ Tresty hrozily pouze notářům, avšak uvedené riziko se mohlo vyplácet. Sankce skutečně přísná (ztráta místa) se ostatně objevila teprve v královské deklaraci z r. 1697.

Kromě toho však sňatku před notářem mohli využívat protestanti,²⁹ jejichž situace ve Francii byla dosti obtížná, zejména na sklonku 17. století. Nantský edikt (1598) zajistil hugenotům (nazývaným v královských zákonech vyznavači "de la religion prétendue réformée") svobodu svědomí a v jistém rozsahu i svobodu kultu. Manželství, které uzavírali před svými duchovními (pastory), byla v právním ohledu platná. Tato situace se od základu změnila po odvolání nantského ediktu Ludvíkem XIV. v říjnu r. 1685. Monarcha založil toto své rozhodnutí na fikci, že ve Francii již žádní protestanti nejsou; mnoho z nich se sice během 17. století skutečně navrátilo do lůna katolické církve a zřeklo se kalvinismu, přesto však na konci 17. století jich bylo ve Francii ještě hodně. Odvolání nantského ediktu bylo pro ně počátkem nucené emigrace nebo – v případě, že se rozhodli ve Francii zůstat a zachovat věrnost své víře – počátkem pronásledování.

Uzavírání manželství před protestantskými duchovními se po roku 1685 stalo oficiálně nemožné, protože pastoři ve Francii "již nebyli".³⁰ Jestliže fakticky existovaly, pak se ukrývali v méně obydlených venkovských oblastech. Hugenoti, kteří se drželi své víry, riskovali výpravy do těchto míst, aby tu uzavírali manželství (tzv. "mariages au desert"), která však před státní mocí neměla žádný význam, ba byla dokonce přísně trestána.³¹ Protestantům zbývala ještě notářská forma manželství, třebaže byla královskými nařízeními zakázána. Po roce 1685 se k ní musely uchýlovat často jako k jedinému způsobu, jak tento svazek potvrdit, i jako k jediné možnosti, jak jej později prokázat. Není bez významu, že královská deklarace vydaná ve Versailles dne 15. června 1697, dvanáct let po ediktu z Fontainebleau, jímž byl nantský edikt odvolán, zavádí nej přísnější sankce proti notářům majícím účast v protokolu uzavření manželství; je v něm též nejostřejší odsouzení této formy manželství. Zlo, jež se podle králova mínění šířilo, nabíralo na síle právě v těch letech, kdy protestanti, kteří ve Francii zůstali, byli postaveni před tragickou alternativu: svá manželství uznávat buď před katolickými faráři a předstírat přitom své navrácení ke katolicismu, (jako "nouveaux convertis"), anebo mohli uzavírat manželství solo consensu.³² V tomto druhém případě bylo obtížné prokázat existenci manželství, neboť od r. 1685 se manželství oficiálně neregistrovala. Zbývala tedy jen forma notářského protokolu, jež zaručovala možnost důkazu, tím spíše, že soudy, přes která královská nařízení, neuplatňovaly vůči notářům nějaké přísné tresty. Nelze pchybovat o tom, že protestanti této formy často využívali a král proto na to reagoval deklarací z r. 1697.

Manželství před notářem, které král sám označil jako "občanskou smlouvu", bylo tedy jevem dosti rozšířeným a hluboko zakořeněným. Z úst samotného monarchy se dovídáme, že boj s touto formou manželství trvajícím od nařízení z Blois až po versail-

skou deklaraci (1697), tedy déle než jedno století, nepřinesl uspokojivých výsledků. Král vyjadřoval mnohokrát své znepokojení s praxí nepatřičného uzavírání manželství, která z právního hlediska manželství nebyla.³³ Král hovořil též o nevázanosti světského života své doby a o zkaženosti mravů, které vždy nakonec zhatily účinnost jeho nařízení: "La licence du siecle, la dépravation des mœurs ont toujours prévalu sur nos ordonnances si saintes et si salutaires, dont meme la vigueur et l'observation a été souvent relâchée...".³⁴

Jaký byl osud této – ve francouzské společnosti improvizované "občanské smlouvy" – po deklaraci z roku 1697? Z mlčení, jež se kolem tohoto tématu rozhostilo v pozdějších zákonech, je možno dedukovat, že se pak tato smlouva vyskytovala přinejmenším natolik sporadicky, že to zákonodárce přestalo znepokojovat.

Problém protestantských manželství však existoval i nadále za vlády Ludvíka XV. i Ludvíka XVI. Soudy a parlamenty se sice pokoušely svou tolerantní soudní praxí napravovat křivdy, jež způsoboval edikt z r. 1685,³⁵ ale to ještě nebylo s to vyřešit celou záležitost.

Specifická konfesionální situace ve Francii 17. a 18. století přiměla učené právníky i soudní praxi k hledání takové formy manželství, která byla použitelná i pro nekatolické obyvatelstvo, aniž by porušovala svobodu jejich svědomí. Takové řešení našel teprve Ludvík XVI., a to dva roky před Revolucí. Našel odvahu k tomu, aby přiznal politický omyl svého znamenitého předka, Ludvíka XIV. Na radu svých ministrů se rozhodl konečně oficiálně uznat existenci protestantů ve svém státě a dát jim možnost uzavírat manželství, aniž by se museli zřeknout své víry a předstírat, že jsou katolíky jen proto, aby mohli vstoupit do manželství. V roce 1787 vydal Ludvík XVI. edikt, jímž se dovolovalo všem nekatolíkům uzavírat manželství před farářem nebo před světským úředníkem (*le premier officier de la justice*), jenž je k tomu kompetentní vzhledem k bydlišti jedné ze stran. Takovéto manželství mělo nést všechny právní důsledky, které pro manželství katolíků stanovilo nařízení z Blois.³⁶ Král takto dával na vybranou buď manželství před farářem nebo manželství před světským úředníkem, i když i farář tu měl vlastně plnit pouze roli úředníka matričního úřadu.

Edikt Ludvíka XVI., který vzešel ze záměru zlepšit postavení protestantů, jejichž existenci nebylo možno již déle popírat, dal počátek oficiálně uznávanému občanskému manželství.

Účast světského úředníka při uzavírání manželství bylo možno ve Francii zaznamenat již dříve, ovšem po pravdě řečeno jen ve výjimečných situacích. Král dosti dlouho toleroval (do r. 1730) zvláštní zvyk uplatňovaný v Bretoňsku, podle něž bylo možno v určitých případech uzavřít manželství před světským soudcem (přesněji řečeno před komisařem parlamentu). Manželství bylo tehdy uzavíráno "sans le consentement du propre curé, sans la permission de l'évêque et par la seule autorité du juge séculier".³⁷

Rovněž v kraji Tournai platil jiný zvyk. V městech této oblasti v případě, že rodiče nedali svůj souhlas se sňatkem, bylo možno obrátit se na městského úředníka (*le magistrat de ville*) nebo na soudce, který mohl podle svého uznání, po vyslyšení stran, dát souhlas s uzavřením manželství. Vystupoval takto v roli "vrchního poručníka" nezletilých (*le chef – tuteur des mineurs*).³⁸ Král zmíněnou odlišnost nezrušil a platnost svých nařízení na toto území nevztahoval.³⁹

A konečně pak v září 1685 udělil král jisté kompetence soudcům při uzavírání manželství mezi protestanty. Ceremoniál měl probíhat před protestantským pastorem jmenovaným královským intendentem a v přítomnosti královského soudce.⁴⁰

Všechny uvedené formy, jež byly v 17. století uplatňovány jen výjimečně, připouštěly účast světského úředníka při uzavírání manželství a anticipovaly takto zmíněný edikt z r. 1787.

Koncepci "manželské smlouvy" světské povahy, na níž Ludvík XVI. založil edikt z roku 1787, převezmé později zákonodárství Velké revoluce,⁴¹ dlužno však mít na paměti, že nikoli toto zákonodárství, nýbrž dřívější právní praxe ve Francii (notářské protokoly, manželství před světským úředníkem) byla začátkem občanského manželství v této zemi.

Na závěr těchto stručných téma zajisté zcela nevyčerpávajících poznámek o genezi občanského manželství ve Francii, je třeba konstatovat, že onen pozvolný i bezděčný proces laicizace se uskutečnil nikoli proti katolickému náboženství. Francouzský král nepochybně chtěl zachovat věrnost římské církvi, což dokazuje již třeba samo jeho usilovné zdůrazňování posvátné povahy manželství, avšak kromě toho mu záleželo i na akcentaci své vlastní vlády a na tom, aby vše, co patřilo do "l'ordre d'état", tedy i manželství, zahrnul do své bezprostřední "péče".

Lze mít za to, že mnozí Francouzi, kteří tehdy uzavírali manželství ve formě notářského protokolu nebo před světským úředníkem, se rovněž snažili doplnit takto uzavřená manželství ještě jejich formou církevní. Teprve ideologie Velké revoluce spojila necírkevní manželství s ateistickým světovým názorem a učinila z něho symbol boje s náboženstvím.

V předrevoluční Francii měla světská manželství povahu něčeho výjimečného. Byla únikem z těžko snesitelných nároků královského práva a nikoli symptomem vědomého rozhodnutí věřících rozejít se s církví.

Poznámky

- 1 Takový názor vyjádřil např. OLIVIER-MARTIN, Fr.: *Histoire du droit français des origines a la Révolution*, Paris 1948, s. 652. Nadto pak ústava z března r. 1791 (hl. II, čl. 17) stanovila: "La loi ne considere mariage que comme contrat civil".
- 2 Na význam tohoto ediktu obrátil zřetel ve své obšírné monografii BEAUCHET, L.: *Étude historique sur les formes de la célébration du mariage dans l'ancien droit français*, Paris 1883 a FRIEDBERG, E.: *Die Geschichte der Civilehe*, Berlin 1870, s. 27. Srov. též zmínky o tomto ediktu v monografii: LACEY, T.A.: *Marriage in church and state*, London 1947, s. 170; OLIVIER-MARTIN, Fr.: *Histoire du droit française* (cit.), s. 650; GERPO GERPE, M.: *La potestad del Estado en el matrimonio de cristianos y la nocion contrato-sacramento*, Salamanca 1970, s. 130.
- 3 Takovým požadavkem byl např. souhlas rodičů a příbuzných s manželstvím, nebo – v případě manželství vojáků a důstojníků souhlas jejich nadřízených a někdy dokonce i samotného monarchy. O nezbytnosti těchto svolení s manželstvím srov. jinou mou práci: "Svolení s manželstvím ve francouzském právu 16.-18. století" (v tisku).

Katolická církev sice od časů středověku vyžadovala rovněž souhlas rodičů s manželstvím jejich dětí, avšak platnost manželství na tuto shodu nevázala. Pro jeho platnost byl rozhodující consensus samotné dvojice vstupující do manželství. Takovýto postoj zaujal též Tridentský koncil, srov. též dále.

- 4 Např. nařízení Ludvíka XIII. z r. 1629. Byla to nejprve církevní registratura, potom církevní registratura pod dohledem královského úředníka, nakonec registratura výhradně světská.
- 5 V rozsáhlé francouzské literatuře 17.-18. století byl tento problém důkladně analyzován. Srov. např. dílo JOANNIS LAUNOII CONSTANTINENSIS, *Parisiensis theologi, Regia in matrimonium potestas vel tractatus de jure secularium principum christianorum in sanciendo impedimentis matrimonium dirimentibus*, Parisiis 1674; *Epitome in doctrinam Sanchez de magno matrimonii sacramento ... per ... ANREAM CADEUM*, Bergomi 1660; POTHIER, R.J.: *Ouvres*, vol. VI, éd. M. Bugnet, Paris 1646 aj.
- 6 Srov. PELEUS, J.: *Les actions forenses singulieres et remarquables ...*, Paris 1604, s. 815: "les Princes sont patrons et gardiens des choses saintes et sacrées, et non pas interpretes d'icelles...".
- 7 Srov. díla J. Launoy, R. Pothiera aj. O doktrínách týkajících se manželství obšírně pojednává GERPE GERPE, M.: *La protestad del Estado* (cit. op.), ss. 65-117. Srov. též diskuse na Tridentském koncilu a výpovědi koncilních otců citované A. ESMÉNEM, *Le mariage en droit canonique*, vol. 2, Paris 1891, Appendice.
- 8 BEAUCHET, cit. op., s. 39; SOHM, R.: *Das Recht der Eheschliessung aus dem deutschen und canonischen Recht geschichtlich entwickelt*, Weimar 1875, s. 152; GLASSON, E.: *Le mariage civil et la divorce*, 2. vyd., Paris 1880, s. 235; ESME, A.: *Le mariage en droit canonique*, Paris 1891, vol. 1, s. 166; PIETOT, M.: *Cours d'histoire du droit privé* (autorizovaný rukopis), Paris 1847-8, s. 86; CHÉNON, E.: *Histoire générale du droit français public et privé des origines a 1815*, Paris 1929, s. 90.
- 9 Tridentský koncil zastával stanovisko, že ministry svátosti jsou samotné strany. Srov. *Decr. de réform. matrim.*, sess. XX, c. 1. Srov. též: BEAUCHET, s. 42; DANIEL, P.CH.: *La mariage chrétien et la Code Napoléon*, Paris 1870, s. 121-5.
- 10 Srov. *Concilii Tridentini Actorum pars sexta*, ed. Stephanus Ihses, Friburgi Brisgoviae 1965, s. 889 (Canones super reformatione circa matrimonium ... cap. primum).
- 11 Význačným představitelem této doktríny byl POTHIER, R.: *Traité du contrat de mariage*, *Ouvres*, cit. op. Srov. též LOVET, G.: *Récueil d'aucuns notables arrêts donnez en la Cour de Parlement de Paris ... sixieme édition*, Paris 1620, s. 733-4; BASSIET, J.G.: *Plaidyer*, Grénoble 1668, s. 183; FRIEDBERG, E.: *Das Recht der Eheschliessung in seiner geschichtlichen Entwicklung*, Leipzig 1865, s. 502.
- 12 Rozdíly byly minimální (např. počet svědků). Zevrubně je probírá FRIEDBERG, s. 504-5.
- 13 Výnos (arret) z 11. prosince 1576 na návrh generálního advokáta Brissona. O názorech tohoto slavného právníka podává zprávu PELEUS, cit. op., 1604, s. 811-2. Zmiňuje se o tom rovněž BEAUCHET, s. 42.
- 14 Interpretující tuto dispozici s veškerou opatrností můžeme předpokládat, že tu šlo nikoli o uzavření manželství, nýbrž jen o jeho příslib, tj. o zasnoubení. Nicméně výraz "par paroles de présent" výslovně navazuje na dřívější způsob uzavírání manželství prohlášením "de presenti" vyjadřovaným notáři. Všechny pochybnosti ostatně rozptyluje autentická interpretace nařízení z Blois, kterou později provedl Ludvík XIV. Toto nařízení uváděl mezi zákony, jež zakazovaly notářskou smlouvu o uzavření manželství.
- 15 Déclaration de Louis XIII... sur l'ordre qui doit etre observé en la célébration des mariages ... (vyd. v *Code matrimonial*, II, s. 121-5).
- 16 To se vztahovalo na případy, kdy farář či dokonce i biskup odmítl potvrdit sňatek a ženich s nevěstou se v důsledku jejich odmítnutí obraceli na notáře. Referuje o tom POTHIER, *Traité du contrat de mariage*, vyd. Bugnet, VI, s. 159.
- 17 "Quelques archeveques et eveques nous ont représenté qu'ils trouvent dans leurs dioceses un nombre considerable de personnes qui vivent comme dans les mariages véritables, sous la foi de ceux qu'ils prétendent avoir contractés devant des pretres, autres que leurs propres curés; et quelques autres qui s'imaginent que des actes que des notaires ont eu la temerité de leur donner de leurs consentements réciproques, leur ont pu conférer la grace du sacrement de mariage, et suplée a la bénédiction des perres, que l'église a observée si religieusement depuis les premiers siecles de son établissement..." – Déclaration du roi Louis XIV. ... a Versailles, 15.VI.1697 (*Code matrimonial*, s. 146-8).
- 18 "Qu'a l'égard des conjoctions qui n'ont d'autre fondement que des actes délivrés par des notaires, qui tendent a reduire le sacrement de mariage dans l'état simple ou il étoit parmi les paiens, s'un simple contrat civil, l'article 44 de l'ordonnance de Blois et les arrêts que nos cours de parlement ont rendus dans les occasions qui s'en sont présentées, n' ayant pu abolir entierement un si grand désordre, ils ne peuvent se dispenser de nous supplier, comme ils le font, d'en arreter le cours par les moyens que nous estimerons les plus convenables et les plus efficaces..." – výše citovaná deklarace, s. 147.
- 19 Édít portant réglemant pour les formalités des mariages, Versailles, mars 1697 – Isambert, t. 20, s. 287an. Tento edikt podrobně upravoval povinnosti farářů, stanovil předpoklady, jež musí splňovat svědkové uzavření manželství, jakož i tresty za jakékoli přestupky a prohřešky.

- 20 Deklarace, s. 148.
- 21 V této druhé kategorii mohli najít své místo i protestanti. Nic nesvědčí ve prospěch toho, že by se deklarace z r. 1697 na ně nevztahovala, jak tvrdil BEAUCHET, cit. op. s. 71.
- 22 Deklarace, s. 149.
- 23 Jinak soudí BEAUCHET (s. 70-1), jenž se domnívá, že deklarace zbavovala děti jen majetkových požitků.
- 24 Srov. např. výnos z 6. února 1610 prohláující neplatnost manželství uzavřeného před notářem (BOUYOT, I. *Nouveaurecueil des arrêts de Bourgogne: ou sont contenues diverses notables questions ... décidées par jugements et arrêts de la Cour souveraine du Parlement de Dijon*, vol. 2, Geneve 1628, question XLVIII); podobné výnosy lze najít v řadě jiných sbírek rozsudků, např. Claude BLONDE-AUET Gabriel GUERET, *Journal du palais ou recueil des principales décisions de tous les parlements et cours souveraines de France*, tome I, Paris 1713; BRILLON, Pierre Jacques: *Dictionnaire des arrêts ou jurisprudence universelle des parlements de France ...*, Paris 1727. Soudy vynášely tresty pro notáře, např. výnos z 30. srpna 1602 (JOVET, L.: *La bibliothèque des arrêts de tous les parlements de France ...*, Paris 1669, s. 471).
- 25 O těchto manželstvích nacházíme mnoho zpráv u znaleců soudní praxe 17.-18. století a ve sbírkách soudních rozsudků (arrêts). Srov. např. PELLEUS, cit. op., s. 787 a 817; LOVET, op. cit., s. 783. Srov. *Code matrimonial*, I. 2, ss. 286-7 aj. V přítomné době se provádějí historickoprávní bádání týkající se manželských smluv ve Francii (Gouron aj.), která jsou však zaměřena teprve na 18. století. Informace o tom obsahuje práce GARAUD, M. – SZRAMKIEWICZ, R.: *Histoire générale du droit privé français (de 1789-1804). La Révolution et la famille*, Paris 1978, s. 62, odkaz.
- 26 Srov. např. manželství mezi M. de Cinq-Mars, vrchním štolbou Francie, a slečnou Marie de l'Orme, jehož platnost byla zažalována jeho matkou u pařížského parlamentu. Tento casus vedl Ludvíka XIII. k vydání deklarace ze dne 26. listopadu (Code, s. 121-5). O manželství vysoce postavených rodů jsou zprávy u PELLEUSE, op. cit., s. 408-9.
- 27 Notářova pomoc byla vyhledávána také v těch případech, kdy farář odmítl udělit svátost manželství. Vytvořila se z toho dokonce soudní praxe, kterou založil v době Frondy Gilbert Gaulmin, když tendenčně interpretoval královskou deklaraci z r. 1639. Bylo v ní ustanoveno, že "farář přijímá svatební prohlášení obou stran a spojuje je v manželství". Na základě toho se Glaumin domníval, že ženich s nevěstou mohli předstoupit před faráře s jedním nebo dokonce dvěma notáři, kteří vzali na vědomí farářovo odmítnutí a zároveň i vůli uzavřít manželství vyjádřenou oběma stranami. Takto "byly splněny" požadavky deklarace týkající se veřejné povahy manželství i přítomnosti faráře a svědků. Takového manželství bylo nazýváno "à la gaulmin" ... Srov. BEAUCHET, *Etude*, s. 54-5; GAUDEMET, J.: Il legame matrimoniale nel XVII secolo, in *Le funzioni sociali del matrimonio*, s. pod red. Milly Buonanno, Milano 1980, s. 64n., zvl. s. 77. Guadement uvádí, že podobná manželství byla ve Francii dosti častá v letech 1690 až 1744 (synodní statuty je tehdy vehementně potíraly).
- 28 Novomanželé nebyli vystaveni trestu za sám fakt svatebního prohlášení od notáře, ale mohli být přísně potrestáni za manželství bez souhlasu rodičů, což bylo často kvalifikováno jako zločin únosu (le rapt). Za tento zločin hrozil trest smrti.
- 29 K této formě se uchýlovala též smíšená manželství, před rokem 1680 ještě tolerovaná státem, ale s nevolí přijímaná církví. Srov. FRIEDBERG, op. cit. s. 510.
- 30 Dne 15. září 1685, těsně před ediktem z Fontainebleau (vydaném 22. října téhož roku) vydala královská rada výnos (arrêt), že protestanti mohou uzavírat manželství před svými duchovními se souhlasem královského intendanta a v přítomnosti "du principal officier de justice de la residence ou demeureront" (ISAMBERT, XIX, s. 529). Vzhledem k tomu, že krátce potom byl vydán edikt, jenž odvolával všechny svobody protestantů, byl liberalismus vůči protestantům, jímž se vyznačovalo zmíněné rozhodnutí, zjevem svědčícím o velkých názorových rozdílech mezi lidmi z králova nejbližšího okolí. Analýzu této situace provedl BEAUCHET, s. 68. Srov. FRIEDBERG, *Geschichte der Civilehe*, s. 23, kde je zřejmá tisková chyba v datu tohoto rozhodnutí. Ostatně význam rozhodnutí z 15. září 1685 byl nevelký, protože mohlo působit jen po pět týdnů, do 22. října 1685, kdy ediktem z Fontainebleau král zrušil veškerá práva protestantů, která jim byla kdysi přiznána Nantským ediktem.
- 31 V polovině 18. století bylo uzavřeno 150 tisíc takovýchto manželství (je to asi jen přibližný počet, uvádím jej podle Friedberga). Muži byli za to odsuzováni na doživotní galeje, ženy k doživotnímu vězení; osvědčení o uzavření manželství která vystavovali protestantští duchovní, byla pálena katem na veřejném prostranství. Podrobně o tom píše FRIEDBERG, s. 538-9.
- 32 Šířeji o tom pojednal BEAUCHET, s. 67-70, který si všímá toho, že protestanti uzavírali manželství solo consensu již v době nařízení z Blois. O manželstvích protestantů srov. též LEMAIRE, R.: *Le mariage civil*, Paris 1901, s. 68-9.
- 33 Např.: "il se fait plusieurs mariages par les pretres et curés ... entre gens de conditions inégales, meme entre des soldats et des filles de famille ... sans observer les regles prescrites par l'église; qu'ainsi les

conjointes vivans sous la foi d'un sacrement qui n'en a que les apparences, lesdits mariages étant nuls, il s'ensuit plusieurs désordres dans les familles...". – Arrêt du Conseil d'Etat a Saint- Germainen Laye, 13. XII. 1681 (*Code*, s. 133);

"... nous voyons avec beaucoup de déplaisir que la justice de ces loix (tj. nařízení o formě manželství) et le respect qui est du aux deux puissances qui les ont faites n'ont pas été capables d'arreter la violence des passions qui engagent dans les mariages de cette nature et qu'un intérêt sordide fait trouver trop aisement des témoins, et meme des pretres, qui prostituent leur ministere aussi bien que leur foi, pour profaner de concert ce qu'il y de plus sacré dans la religion et dans la société civile..." – Edit de Louis XIV, mars 1697, *Code* s. 143.

34 Déclaration de Louis XIII., 26. XI. 1639, *Code* s. 121 an.

35 BEAUCHET, s. 84.

36 "... nôtre justice et l'interet de nôtre royaume, ne nous permettent pas d'exclure plus longtemps des droits de l'état civil, ceux des nos sujets ou des étrangers domiciliés dans notre empire, qui ne professent pas la religion catholique...". – Edit de Louis XVI, 26. XI. 1787, ISAMBERT, VI, s. 472. Srov. FRIEDBERG, *Das Recht der Eheschliessung*, s. 543.

37 Déclaration du roi ... a Marli, 22. XI. 1730, *Code* s. 159.

38 Déclaration du roi concernant le mariage des mineurs dans le ressort du parlement de Tournai, 8. III. 1704, *Code* s. 149-150.

39 "Nous avons resolu ... de conserver a la justice et aux magistratus l'autorité dont ils besoin ... nous ... ordonnons ... n'avoir entendu par nôtre édit du mois de mars 1697 déroger aux lois, coutumes et usages de la Flandre concernant les mariages des mineurs...". – výše cit. deklarace, *Code* s. 150. Tento zvyk vznikl pod vlivem španělských zákonů z let 1540 a 1623, 1. c.

40 "... ministres qui seront établis par lesdits intendants et commissaires ... en présence du principal officier de justice de la residence ou demeureront et auront été établis lesdits ministres ...". – ISAMBERT, XIX, s. 529. Srov. BEAUCHET, s. 68.

41 Ústava ze září 1791, hl. II, čl. 17 a ústava o laicizaci manželství z 20. září 1792.

© Irena Malinowska-Kwiatkowska, 1990

Translation © Ivo Tretera, 1990

Le mariage devant un officier civil dans la France d'ancien régime

Irena Kwiatkowska

Résumé

Quand on évoque les débuts du mariage civil en France, on pense généralement à la législation révolutionnaire et surtout à la loi de 1792. Pourtant, la législation d'ancien régime, aussi bien que certaines déclarations du souverain témoignent déjà de l'existence d'une forme élémentaire de l'institution du mariage civil (mariage devant notaire ou devant un agent municipal ou officier royal).

L'ordonnance de Blois (1579) a codifié pour les catholiques une forme de mariage presque identique à celle prévue par le concile de Trente. A l'article 44 de cette ordonnance, il était interdit aux notaires d'accepter les déclaration de mariage. Le roi a répété cette interdiction plusieurs fois encore dans ses édits ou ses déclarations. Le roi a fait cinnaitre avec force son désir d'utiliser une forme de mariage conforme a la loi et a refusé de "réduire la célébration du mariage a un simple kontrakt civil" et il a prévu des sanctions.

Ce sont ou bien les catholiques qui concluaient leurs mariages devant notaire pour échapper aux exigences royales très strictes (surtout pour échapper à la contrainte de l'autorisation des parents au mariage); ou bien les protestants qui – surtout après l'édit de Fontainebleau (1685) pouvaient confirmer et démontrer l'existence de leur mariage par un acte notarié seulement, bien que cet usage soit interdit par la loi.

La lutte contre cette forme de mariage qui a duré près de 100 ans s'est révélée inefficace comme l'a confirmé le roi dans sa déclaration de Versailles (1697). La situation difficile des Huguenots en France a amené les juristes à rechercher une forme de mariage à l'usage des populations non-catholiques qui ne puisse pas porter atteinte à sa liberté de conscience. Ce n'est que deux ans avant la Révolution que Lous XVI a trouvé la solution du problème en permettant aux non-catholiques de conclure les mariages devant un agent public dans le lieu de séjour d'une des parties. (édit de 1787)

A part cela, dans certaines régions de France, il était possible de conclure le mariage devant un officier civil (en Bretagne, devant le commissaire du parlement, dans la région de Tournai devant un officier municipal).

Plus tard, la législation révolutionnaire a adopté les formes civiles du mariage. Au XVII et au XVIII siècle, ces formes ne correspondaient pas à une régression de la conscience religieuse, mais c'était un échappatoire face aux exigences sévères du droit royal.